Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

1925 чылда үндезилеттинген

РСФСР-ниң Компартиязының Тыва рескомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1991 чыл
январь
22
вторник
№ 12 (14512)
Садар өртээ 10 кол.
(Чагыдар өртээ 6 кол.).

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң чыылдырар дугайында
ССРЭ-НИН ДЭЭДИ СОВЕДИНИН ДАРГАЗЫНЫН ДОКТААЛЫ

Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң Дээди Совединиң бешки сессиязын 1991 чылдың февраль 18-те Москва хоорайга чыылдырар.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Даргазы
А. ЛУКЬЯНОВ.

Москва, Кремль.
1991 чылдың январь 18.

РСФСР-ниң Компартиязының республика комитединиң бюрозунда

Бо чылдың январь 19-та партия рескомунуң бюрозунуң ээлчеглиг хуралы болган.

Хуралга 1991 чылда республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң күрүне планының, бюджединиң төлевилелдериниң дугайында айтырыгны чугаалажып көрген.

1991 чылда республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң күрүне планының төлевилелиниң колдуунда чаа негелделерни ёзугаар министерстволарның болгаш ведомстволарның, бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның саналдарын барымдаалап ажылдап кылганын, республиканың улус ажыл-агыйының чаа байдалдарда угланыышкыннарын көргүзүп турарын демдеглээн. Бюджет төлевилели амгы үениң бюджет-саң-хөө политиказынга үндезилеттинип, улус депутаттарының чер-чер Советтериниң эрге-хүлээлгелерин калбартырынга үндезилеттинген, ону тургузарының чаа-чаа принциптерин барымдаалап көрген.

Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң, министерстволарның болгаш ведомстволарның, бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның коммунист удуртукчуларының кол сорулгалары болза улус ажыл-агыйының чогумчалыг ажылдаарын, ооң рынок харылзааларынче, эң эвээш бергедээшкиннерлиг кылдыр шилчиирин хандырары, чоннуң амыдырал деңнелиниң кудулаарын болдурбазы, ооң социал камгалалының, ылаңгыя чоннуң эвээш хандырылгалыг кезектериниң бараанарга өртектерниң база ачы-дуза чедирилгезиниң тарифтериниң улгадыры-биле холбаштыр камгалалыының системазын ажылдап кылыры болур деп санаар.

Экономиканың болгаш ачы-дуза чедирилгезиниң адырларынга күрүнениң болгаш девискээрлерниң эвээжеткен чагыгларының, керээде айыткан болгаш рынок-даа өртектерин бараан кылыкчыларының улгаттырарының күсели-биле хөй орулгаларны ап болурунуң байдалдарында бүдүрүүшкүн деңнелиниң, ажылдарның болгаш ачы-дуза чедирилгезиниң деңнелиниң кудулаарын болдурбас.

Материал-чиг эт курлавырларының, ылаңгыя бичии бүдүрүлгелерни тургузарының үезинде, ажыглалының ажыктыын улгаттырар, улустуң хереглелдиң бараанарын чоннуң кол массазының хереглелин хандырар хире хемчээлдерге кылып үндүрер кылдыр көвүдедир, бүгү-ле бараан бүдүрүкчүлери-биле керээлерни чарарын хандырар, продуктуларның болгаш бараанарның магадылал курлавырларын тургузар. Үзе шиитпирлеттинмээн айтырыгларны, ылаңгыя материал-техниктиг хандырылгага, ужар чүүл болгаш автомобиль транспортунга хамаарыжыр айтырыгларны, тууйбуну болгаш өске-даа тудуг материалдарын, сүттү, мал саржаан, кондитер кылыгларын, эзиртпес суксуннарны кылып үндүрерин көвүдедири-биле холбашкан айтырыгларны эчизинге чедир ажылдап кылыр.

Партия рескомунуң бюрозу рынокче шилчиир үеде Министрлер Чөвүлелиниң, министерстволарның болгаш ведомстволарның, улус депутаттарының чер-чер Советтериниң дүүштүрүп башкарар ролюн күштелдирери чугула деп санап турар. Ол республиканың улус ажыл-агый комплекизиниң чогумчалыг ажылдаарының кол негелделериниң бирээзи боор турар. Ол ышкаш учётту болгаш контрольду, камналга чурумун шыңгыырадырын, күрүне болгаш бүдүрүлге сагылга-чурумун быжыглаарын чугула деп көрүп турар.

Республиканың 1991 чылда социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң күрүне планының, бюджединиң төлевилелдерин партияның республика комитединиң бюрозунуң хуралынга киирген эдилгелерни болгаш саналдарны барымдаалап деткиирин республиканың Дээди Совединиң партийжи бөлүүнге болгаш коммунист депутаттарга даасқан.

Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң күрүне планын, бюджедин Дээди Советтиң сессиязынга бадылаанының соонда коммунистерниң, ажылчы чоннуң ортузунга 1991 чылда салдынган сорулгаларны күүседир талазы-биле политиктиг болгаш организакчы ажылды калбартырын партия рескомунуң комиссияларынга болгаш килдистеринге, партияның Кызыл хоорkомунга, райкомнарынга, Ак-Довурак хоорайда болгаш «Тыва кобальт» комбинатта парткомнарга сүмелээн.

Ол ышкаш бюро хуралынга «Тывага улусчу революцияның 70 чылының дугайында» айтырыгны база чугаалажып көрген. Ол юбилей байырлалын белеткээр болгаш эрттирер талазы-биле оргкомитетти тургусқан. (Доктаалды парлаар). Бюро хуралынга районнарның болгаш хоорайларның, ажылчы чон коллективтериниң 1990 чылда социалистиг чарыжының түңнелдерин үндүрген, өске-даа чамдык айтырыгларны чугаалашкан.

Тывага улусчу революцияның 70 чылының дугайында

РСФСР-ниң Компартиязының республика комитединиң бюрозунуң доктаалы

1. Тыва улустуң болгаш республиканың бүгү ажылчын чоннарының амыдыралында төөгүлүг ужур-дузалыг болуушкун — Тывага улусчу революцияның 70 чыл ою 1991 чылдың августа болур. 1921 чылдың август 13-16 хүннеринде боол эрткен Бүгү-тываның улустуң Тургузукчу хуралы Тыва Арат Республиканың тургустунганын болгаш ооң Совет Россия-биле бузулбас акы-дуңма эвилелин чарлаан. Арат массаларның бодунуң суверенниг күрүнезин тургусканы оларның хосталга болгаш хамаарышпас чорук дээш үр үеде дар-берге демиселиниң дүрүм ёзугаар үре-түңнели болган. Ол дээрге Октябрьның социалистиг Улуг революциязының дорт салдарының үре-түңнели болгаш күш-ажылчы араттарның революсчу шимчээшкининиң түңнели болур.

Улус-демократтыг тургузугнуң доругнааларынга болгаш быжыгарынга Тываның араттың революстуг намының ажыл-чорудулгазы улуг рольду ойнаан. Чуртка депшилгелиг чаартылгаларның сорулгаларын шиитпирлээринче ол арат массаларын каттыштырып, организастап турган. Тываның ажылчы чону совет улустарның дузазы-биле ол орукка чугула базымнарны кылган — улус-демократтыг күрүнезин быжыглаан, антифеодалдыг революцияны боттандырган, экономикага социалистиг укладты тургузарының база культура талазы-биле хожудаңгай чорукту ажып эртериниң эге чадазын салган.

Чаа амыдырал тыва болгаш совет улустарның аразынга хөй талалыг харылзааларны хөгжүдер болгаш быжыглаар дээш демиселдиң байдалдарында ССРЭ-ниң составынга Тываның эки тура-биле каттыжып кирериниң политиктиг, экономиктиг болгаш социал белеткелдери кылдынган. Арат массаларның күзел-соруун барымдаалап, 1944 чылдың октябрь 11-де Тываны совет улустарның хөй национальдыг өг-бүлезинге хүлээп алган.

Совет эрге-чагырганың чылдарында Тывага улус ажыл-агыйының болгаш культураның бүгү адырларынга социалистиг чаартылгалар боттанган. Амгы үеде суверенниг күрүне статустуг республика болур Тыва социал-экономика болгаш кадр талазы-биле улуг күчүлүг апарган, ниити-эвилел күш-ажыл хуваалдазында киржип турар.

Амгы үеде республиканың мурнунда амыдыралдың бүгү талаларын чаартыр, рынок экономиказынче шилчип турар байдалдарда экономиканы быжыглаар болгаш хөгжүдер, социал-культураның нарын айтырыгларын шиитпирлээр, ажылчы чоннарның, ылаңгыя амыдыралы четпес хандырылгалыг кезектерниң социал эргелерин болгаш эрге-ажыктарын камгалаар талазы-биле улуг болгаш харыысалгалыг сорулгалар туруп турар.

2. РСФСР-ниң Компартиязының республика комитеди Тывага улусчу революцияның 70 чыл болур оюн ооң чонунуң төөгүзүнде болгаш амыдыралында улуг болуушкун, тываларның национал катап тургустунуушкунунуң, республикада чурттап турар улустарның интернационалчы чоруунуң болгаш найыралының, оларның сырый каттыжыышкынының болгаш быжыг эвиниң байырлалы кылдыр демдеглээри чугула деп санап тур. Юбилейге белеткелдиң үезинде чон ортузунга калбак политиктиг болгаш организакчы ажылды чорудар. Тыва улус-биле орус болгаш оон-даа өске улустарның бүгү тывалыг харылзааларының болгаш найыралының алыс дөстерин болгаш Тываның моон соңгааргы хөгжүлдезинге оларның төөгүлүг ужур-дузазын ажылчы чонга, ылаңгыя аныяктарга ханызы-биле ажыдар болгаш бадыткалдыы-биле көргүзер. Күш-ажылчы коллективтерге, школаларга, училищелерге, өөредилге черлеринге хуралдарны эрттирер, номчулгаларны болгаш беседаларны организастаар, партияның, улусчу күрүнениң, комсомолдуң, аревэниң база дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннары, Тывага революсчу шимчээшкинниң киржикчилери, чаа амыдырал дээш ажылга арат массаларның организакчылары-биле ужуражыышкыннарны кылыр.

Тодаргай тургузукчу ажыл-иш — юбилейге белеткелдиң кол кыйгызы болган турар ужурлуг. Республиканың экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң сорулгаларын күүседиринге боттуг түңнелдерни чедип алыр дээш улуг күжениишкиннерни кылыры чугула. Көдээ ажыл-агый продукциязын, улустуң хереглел бараанарын бүдүрүп үндүрерин көвүдедиринче, ачы-дуза чедирилгезиниң янзы-бүрү хевирлерин калбартырынче угланган боттуг хемчеглерни боттандырып чорударын колдадыр. Чуртталга бажыңнарын, школаларны, уругларның школадан дашкаар албан черлерин, эмнелгелерни социал адырның өске-даа тудугларын тударын, чурттакчылыг черлерни чаагайжыды тудуп, ногаанчыдарын кичээнгейниң төвүнге алыр ужурлуг. Ниитиниң корум-чурумун, сагылга-чурумну быжыглаар болгаш багай болуушкуннарны дазылындан тура тыртар талазы-биле бүгү ажылды чер болганынга идепкейлии-биле чорудар.

Партия комитеттери, партия эге организациялары, коммунистер, улус депутаттарының Советтери, ажыл-агый, хөй-нийти организациялары-биле кады улусчу революцияның юбилейинге белеткениринин талазы-биле республиканың ажылчы чонуң, бүгү чурттакчыларын баштаар ужурлуг.

Партияның республика комитеди улусчу революцияның 70 чыл оюнга холбаштырган кол-кол хемчеглерни 1991 чылдың августуң баштайгы он хонуунда Наадымны эрттирери-биле капсырлаштырза чогуур деп санап турар.

БҮГҮ ХЕМЧЕГЛЕРНИ АЛЫР

РСФСР-ниң Компартиязының рескомунуң бюрозу, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели, профресчөвүлел болгаш РСФСР-ниң Аныяктарының Ленинчи Коммунистиг Эвилелиниң рескому 1990 чылда мал продуктуларын бүдүрерин база садып алырын көвүдедир, малдың баш санын өстүрер болгаш ооң онча-менди болурун хандырар талазы-биле районнарның база совхозтарның социалистиг чарыжының түңнелдерин үндүрген.

Республиканың агроүлетпүр комплекизиниң ажыл-ишчилери 1990 чылда чуурга бүдүрериниң планын 108,4 хуу азы 1989 чылда турганындан 15,1 хуу артыкка күүсеткен. Пландан ажыр 4,8 млн. чуурганы, 8 тонна дүктү саткан. Өшкү малдың баш саны 5,1, чылгының 2,5 база тевениң 6,4 хуу өскен. Күрүнеге дужааганы хаваннарның, шээр малдың хонукта ортумак дириг деңзизи улгаткан.

Мал продуктуларын бүдүрерин база садып алырын көвүдедир, малдың баш санын өстүрер болгаш ооң онча-менди болурун хандырар талазы-биле чарышка Мөңгүн-Тайга районнуң, «Кызыл» куш фабриказының, ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг, «Чыраа-Бажы», «Ак-Тал», «Таңды сыны», «Алдан-Маадыр», «Мөген-Бүрен», «О. Шынаа» совхозтарның малчыннары эки түңнелдерни чедип алганнар.

Ооң-биле кады партия райкомнары, райкүүскомнар, Тыва агроүлетпүр эвилели, районнарда агроүлетпүр каттыжыышкыннары база совхозтар 1990 чылда эътти, сүттү бүдүрер болгаш садар талазы-биле планныг даалгаларны күүседирин хандырып шыдавааның каттышкан доктаалда айыткан.

Ниитизи-биле республика сүт бүдүрериниң хемчээлин 10,1 база дуктүүн 3,2 хууга, күрүнеге эът садарының хемчээлин 4,9, а сүттүүн — 11,4 хууга эвээжеткен. Мал продуктуларын бүдүрериниң болгаш садарының планнарын Өвүр биле Тожу районнар, ол ышкаш оларны бүдүрериниң планнарын Сүт-Хөл, Чөөн-Хемчик, Тожу, Өвүр, Кызыл, Бии-Хем база Бай-Тайга районнар күүсетпээн.

Күрүнеге эът садарының даалгазын 11, сүттүүн 12 база дүк садарын 7 район боттандырып шыдаваан. Бии-Хем, Таңды, Каа-Хем, Өвүр, Тожу районнарының 12 совхозу мал продуктуларын дужаарының планын күүсетпейн барган. Эрткен чылдаазы-биле деңнээрге, эът садарын 10, сүттү 12 база дүктү дужаарын 8 район күүседип чадашкан.

1989 чылдаазы-биле деңнээрге, бир инектен сүт саарын 251 килограммга, бир хойдан дүк кыргыырын 100 граммга эвээжеткен. Төрүүр 100 малга онаашттыр бызааларны, хураганнарны болгаш анайларны эвээшти алган.

Республиканың ажыл-агыйларында мыйыстыг бода малдың, хойнуң база хаванның баш саны кызырылган. Оларның өлүп хораары көвүдээн. Эң ылаңгыя төп зонаның районнарында бүгү чүзүн малдың өлүп хораары хөй боор турар.

1990 чылдың ажылының түңнели-биле социалистиг чарыштың тиилекчилери кылдыр дараазында черлерни санаан.

РАЙОННАРДАН:

1989 чылга бодаарга эът бүдүрерин 9,8 база сүттүүн 9,4 хуу улгаттырган, күрүнеге мал садарының планын 104,3, сүттүүн — 105 база дүктүүн —102,1 күүсеткен, төрүүр 100 малдан бызаа база хураган алырын көвүдеткен, мыйыстыг бода малдың баш саны 5,7 хуу, ооң иштинде инектиниң — 10,3 база өшкүнүүн—9,7 хуу өстүрген **Мөңгүн-Тайга район** (партия райкомунуң секретары Д. О. Саая, райкүүском даргазы Ш. И. Намы, АҮК даргазы К. Д. Чындын-оол, профэвилел райкомунуң даргазы Д. У.-К. Иргит, комсомол райкомунуң секретары А. М. Саая).

СОВХОЗТАРДАН:

Төп зонадан

Чуурга бүдүрериниң планын 15,1 хуу улгаттырып, оларны садарының даалгазын 109,6 хуу күүсеткен **«Кызыл» куш фабриказы** (директору Л. П. Килин, партбюро секретары Ю. К. Аракчаа, профком даргазы Т. В. Кошкендей, комсомол комитединиң секретары Охотникова);

Күрүнеге эът садарының планын 100,1, сүттүүн — 106,9 база дуктүүн 101,8 хуу күүсеткеш, 1989 чылдаазы-биле деңнээрге, шээр малдың база чылгының баш санын көвүдеткен **«Ак-Тал» совхозту** (директору В. М. Оюн, партком секретары В. Д. Сүктер-оол, профком даргазы А. К. Шогжал, комсомол комитединиң секретары Л. М. Ховалыг).

Мурнуу зонадан

Эът бүдүрериниң планын 102,9 хуу, сүттүүн — 114,9 база дуктүүн — 107,9 хуу, а күрүнеге эът садарының даалгазын 104, сүттүүн — 103,5, дүктүүн — 100 хуу күүсеткеш, 1989 чылдаазы-биле деңнээрге, төрүүр 100 малга онаашттыр бызааны 5, анай, хураганны 10 башка көвүдеткен **ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхоз** (директору С. Х. Монгуш, партком секретары К. Д. Донгак, профком даргазы А. Н. Донгак, комсомол комитединиң секретары А. Х.-К. Куулар);

Күрүнеге эът садарының планын 109,3, сүттүүн — 102,8 база дуктүүн —106,9 хуу күүсеткеш, 1989 чылдаазы-биле деңнээрге бүгү чүзүн малдың баш санын өстүрген **«Таңды сыны» совхоз** (директору С. Я. Мөнге, партком секретары Б. Д. Күнзек, профком даргазы А. М. Монгал, комсомол комитединиң секретары Ш. С. Санчат).

Барыын зонадан

Эът садарының планын 100,1, сүттүүн—100,9 база дуктүүн — 110 хуу, а ол ышкаш эът бүдүрерин 102,4, дуктүүн — 111,4 хуу күүсеткеш, 1989 чылдаазы-биле деңнээрге шээр малдың баш санын 1,6 база чылгыныын—10,2 хуу көвүдеткен **«Чыраа-Бажы» совхоз** (директору С. К. Ондар, партком секретары Т. Ш. Сарыглар, профком даргазы Ч. Б. Монгуш, комсомол комитединиң секретары З. П. Монгуш).

Күрүнеге эът садарының планын 101,7, сүттүүн — 106,2 база дуктүүн — 100 хуу күүсеткеш, 1989 чылдаазы-биле деңнээрге бүгү чүзүн малдың баш санын өстүрүп, ооң чидиринин кызырган **«Алдан-Маадыр» совхоз** (директору М. М. Куулар, партком секретары О. Ш. Донгак, профком даргазы Р. С. Ооржак, комсомол комитединиң секретары Р. К. Ондар).

Тиилекчилерге партияның республика комитединиң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профэвилелдериниң республика чөвүлелиниң база комсомол рескомунуң шилчиир Кызыл туктарын тыпсыр деп шиитпирлээн.

Амгы үеде мал кыштаглаашкынын организастыг доозар малдың баш санын хоратпас, ооң продуктуларын бүдүрерин болгаш садарын эвээжетпес талазы-биле бүгү-ле хемчеглерни алырын партия райкомнарынга, улус депутаттарының чер-чер Советтеринге, Агроүлетпүр эвилелинге, районнарда АҮК-терге, совхозтарның күш-ажылчы коллективтер чөвүлелдеринге даасқан.

Эрткен неделяның кол-кол болуушкуннары

⊙ СЭКП ТК-ның Чигине секретары М. С. Горбачевтуң даргалааны-биле январының 16-да партияның чаа программазын белеткээр комиссияның хуралы болган. М. С. Горбачев бодунуң киирилде сөзүнге ол ажылдың улуг ужур-дузазын болгаш чаа программага партияның үр хуусаалыг кол-кол сорулгаларын, оларны чедип алырының оруктарын болгаш аргаларын онзалап демдеглээн.

⊙ РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиуму РСФСР-ниң пенсия фондузунуң түр дүрүмүн бадылаарының база бүдүрүлгелерниң, организацияларның болгаш хамаатыларның РСФСР-ниң пенсия фондузунга страхование дадывырларын төлээриниң чурумунуң дугайында доктаалды үндүрген. Ынчангаш РСФСР-ниң пенсия фондузунуң дугайында түр дүрүмнү парлаан.

⊙ ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Националдар Совединиң Даргазы Р. Н Нишановтуң болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң комиссиязының Грузин ССР-ге чорааның үезинде Грузия Республиканың Дээди Совединиң даргазы З. К. Гамсахурдиа-биле болгаш республиканың өске-даа удуртукчулары Мурнуу Осетияның хөй-ниитизиниң төлээлекчилери-биле ужуражып, чугаалашкан. Мурнуу Осетияда месилдежиишкиннерни соксадып, ында байдалды экижидеринче угланган элээн хөй хемчеглерни болгаш сүмелерни чугаалажып көрген.

⊙ ССРЭ-ниң Президентизиниң болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң даасканы ёзугаар ССРЭ-ниң ДС-ниң Националдар Совединиң национал политика болгаш националдар аразынга харылзаалар талазы-биле комиссиязының даргазы Г. С. Таразевич Литваның пайысылалынга январының 17-де барып чораанын дыңнаткан. Г. С. Таразевич Литваның Дээди Совединиң даргазы В. Ландсбергис болгаш премьер-министр Г. Вагнорюс-биле ужурашкан болгаш В. Ландсбергис беседа соонда ооң «боттуг болгаш ажыктыг» болганын демдеглээн.

⊙ РИГА. (СЭТА). Улустуң Бүгү-латвия хуралы январь 19-та болган, ооң киржикчилери ССРЭ-ниң Президентизи М. С. Горбачевка кыйгырыг үндүрген.

Б .Ельцин январь он үште Таллиннге орус улустуң болгаш Россияның өске-даа улустарының караандан чажырып, база оларның емүнээзинден бодунуң утказының талазы-биле улус чонга удур документиге ат салганын ында чугаалап турар. Ол документ дээрге РСФСР-ниң, Эстонияның, Латвияның болгаш Литваның Дээди Советтериниң удуртукчуларының медеглели болбушаан, ында сепаратизмни болгаш национализмни өөскүдүп, ниитилелдиң сырый каттыштырып, быжыглаарынга согуушкунну таварыштырып турарын кыйгырыгда айтып турар.

(Төнчүзү 3-кү арында).

ССРЭ-ниң Премьер-министри

Валентин Сергеевич ПАВЛОВ

1937 чылдың сентябрь 26-да Москвага төрүттүнген, национал орус. Москваның саң-хөө институдун доосқан, мергежили экономист. Экономика эртемнериниң доктору, хөй эртем ажылдарының автору. СЭКП кежигүнү.

Күш-ажылчы ажыл-чорудулгазын 1958 чылда районнуң саң-хөө килдизиниң инспекторундан эгелээн, ооң соонда РСФСР-ниң болгаш ССРЭ-ниң саң-хөө министерстволарынга экономистеп ажылдап тургаш, эргелел начальнигиниң оралакчызы болган. 1979—1986 чылдарда саң-хөө, бот-үне болгаш өртектер килдизиниң начальниги, ССРЭ-ниң Күрпланының коллегия кежигүнү. 1986 чылда ССРЭ-ниң саң министриниң бирги оралакчызы, 1986—1989 чылдарда —ССРЭ-ниң Өртектер талазы-биле күрүне комитединиң даргазы. 1989 — 1991 чылдарда —ССРЭ-ниң саң министри 1987 чылда Бүгү-эвилелдиң экономика ниитилелиниң президентизиниң оралакчызы, 1990 чылда — президентизи.

Кадайы Валентина Петровна болгаш оглу Сергей Валентинович база-ла экономистер.

СОРУЛГАЛАРЫН ЧУГААЛАШКАН

РСФСР-ниң Компартиязының республика комитединиң социал-экономиктиг комиссиязы Кызыл хоорайның, Каа-Хем, Бии-Хем районнарының үлетпүр бүдүрүлгелеринде, тудуг, амыдырал хандырылга организацияларында партия эге организацияларының секретарьларының ийи хүннүг семинарын эрттирген.

Чуртта байдал болгаш тургустунуп келген социал экономиктиг база политиктиг кризистиг байдалды ажып эртериниң, рынок экономиказынче шилчип турар үеде партия организацияларының сорулгаларының, идеология ажылын эде тургузарының, партияның иштики амыдыралын чаартырының кол оруктарының, хевирлериниң, аргаларының дугайында илеткелдерни семинарның киржикчилери дыңнаан.

РСФСР-ниң Компартиязының республика комитединиң ийиги секретары А. И. Ванжа, РСФСР-ниң Компартиязының республика комитединиң секретары Д. Л. Тинмей, Тыва АССР-ниң саң-хөө министри К. Д. Ондар, РСФСР-ниң Компартиязының республика комитединиң килдис эргелекчизи Б. С. Нурзат, РСФСР-ниң Компартиязының рескомунуң харыысалгалыг ажылдакчылары В. И. Глущенков, П. Д. Дамба-Хуурак, К. С. Ондур, Б. П. Свинцов, Г. Ш. Монгуш болгаш өскелер-даа боттарының харыылап турар адырларының аайы-биле партия эге организацияларының секретарьларынга илеткелдерни болгаш дыңнадыгларны кылган.

Рынокче шилчип турар үеде күш-ажылды организастаарының депшилгелиг аргаларының, хевирлериниң дуржулгазының дугайында дааранылга фабриказының директору Л. М. Скалькова, чурт үлетпүрүнүң бүдүрүлге каттыжыышкынының чиигине директору В. С. Постников болгаш өскелер-даа семинарга чугаалаан.

РСФСР-ниң Компартиязының республика комитединиң бирги секретары Г. Ч. Ширшин СЭКП Төп Комитединиң база РСФСР-ниң Компартиязының Төп Комитединиң пленумнарының, ССРЭ-ниң улус депутаттарының IV Съездизиниң шиитпирлери-биле холбаштыр партия организацияларының сорулгаларының дугайында семинарның киржикчилеринге чугаалап берген.

Шак ындыг семинарлар республиканың бүгү районнарынга болуп эртер.

Тыва АССР биле Хакас автономнуг областың 1990 чылда социалистиг чарыжының түңнелдери

	Тыва АССР		Хакас АО	
	План күүселдези	1989 чылдыы-биле 1990 чылдың деңнээрге	План күүселдези	1989 чылдыы-биле 1990 чылдың деңнээрге
Үлетпүр				
Керээлиг хүлээлгелер күүселдези	92,7	—	99,0	—
Үлетпүр продукциязының хемчээли	—	94,8	—	104,7
Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү	—	99,0	—	104,6
Көдээ ажыл-агый продукциязын күрүнеге сатканы				
Эът болгаш куш	93,2	95,1	104,4	100,2
Сүт	86,8	88,6	104,2	101,7
Дагаа чуургазы	109,6	114,2	108,1	105,9
Дүк	100,6	99,9	98,9	88,3
Тудуг				
Капитал салыышкыны	86,4	86,4	89,9	99,6
Тудуг-монтаж ажылдары	84,3	84,9	83,7	93,4
Кол фондуларны ажыглааны	78,9	93,2	95,0	122,1
Чуртталга тудугларын ажыглалга киргени	73,5	66,4	84,7	90,3
Транспорт				
Ниити ажыглалдың транспортунуң чүък сөөртүлгези:	100,3	92,7	102,5	96,2
Садыг				
Үүрмектеп садар бараан саарылгазы:				
Ниити хемчээли	107,3	111,6	109,4	115,5
Өртектиг ачы-дуза чедирилгези				
Чонга өртектиг ачы-дуза чедирилгезиниң саарылгазы	101,6	105,2	108,0	110,7

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң чедиги чыыжының ээлчег чок бешки сессиязының ажыдыышкынының дугайында

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң чедиги чыыжының ээлчег чок бешки сессиязы РСФСР-ниң Компартиязының Тыва республика комитединиң Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга 1991 чылдың январь 24-те 10 шакта ажыттынар.

Тыва АССР-ниң улус депутаттарының кичээнгейинге

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң чедиги чыыжының ээлчег чок бешки сессиязынга келген Тыва АССР-ниң улус депутаттарын бүрүткээрин 1991 чылдың январь 22-де 9 шактан 20 шакка чедир Советтер бажыңынга № 107 өрээлде (телефону 2-55-42) чорудуп турар.

1991 чылдың январь 24-те РСФСР-ниң Компартиязының Тыва республика комитединиң Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга 8 шактан (телефон 2-34-46) эгелеп бүрүткээр.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң доктаамал комиссияларының хуралының дугайында

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң доктаамал комиссияларының хуралдары 1991 чылдың январь 22-23-те 10 шакта Советтер бажыңынга болур.

ҮЕНИҢ НЕГЕЛДЕЗИ-БИЛЕ

РСФСР-ниң Коммунистиг партиязының ажыл-чорудулгазының, ооң тургузуунуң үндезини-биле чаартынганы коммунист бүгүдезиниң кичээнгейин хаара туткан. Демократияның, ажык-чарлыг чоруктуң бо үезинде партияның чаа Уставы, партия организациязының секретарының дугайында чаа статус — партийжи амыдыралда чаа чүүл. Партия эге организацияларының эргелерин калбартып улгаттырганы партияның ролюн бедидеринге, ооң өзүлдезинге болгаш коммунистерниң бот-башкарнырынга орукту ажыткан. Ынчангаш партийжи ажыл-херектер чаңгыс удуртукчунуң холун, айтыышкынын манавас, а бүгү коммунистерниң чөптүг саналдарынга, сүмелеринге үндезилеттинип башкартынар. Ындыг болганда партийжи ажылга коммунист бүрүзүнүң бодамчалыг, ажыл-херекчи, хамааты ээ ёзунуң хамаарылгазы негеттинер.

Чуртта хөгжүлдениң чаа хевири — ажыктыг ажылдаарының, чурттаарының аргаларын дилеп, тодарадып турар үе эгелээн. Маңаа коммунистерниң тывыңгыр, башкарыкчы ролю илерээр ужурлуг. «Искра» совхозтуң коммунистери амыдыралдың чаа арга-хевиринче — рынок экономиказынче шилчилгениң байдалдарын совхозтуң амыдыралынга канчаар шиңгээдип, таарыштырып болурун чоокта эрткен бир хуралга дугуржуп чугаалашкан. Актив-биле каттышкан нийти партия хуралынга рынок экономиказының негелделерин, ооң хевирлерин, канчаар ажылдап саарлырының аргаларын партком секретары Самдан Хертек, совхоз директору Буга Монгуш, кол экономист Роза Куулар, кол зоотехник Валерий Монгуш чедингир кылдыр тайылбырлап таныштырганнар.

Рынок экономиказының талазы-биле ажык тайылбырлыг дискуссия-хурал хөй үени ээлеп, бодунуң сорулгазын чедип алган болгаш тодаргай хемчеглерни хүлээп алган.

Хойжу коданнарда малчыннар керээлерни чарып, тус-тус кооперативтер болуп, орулгалыг ажылдаарының аргазынче дидими-биле кирип эгелээн. Хойжу коммунист Александра Моңгуш — рынок экономиказының аргазынга ажылдаарының үлегерин эрткен чылынга көргүзүп эгелээннерниң бирээзи. Ол ажыктыг орулгалыг ажылдаарының аргаларынче коммунистерниң дидими-биле кирерин чугаалавышаан, камналгалыг чорукка, бодун хандыртынып билир аргага өөренирин сүмелээн.

Шынап-ла, камналгалыг чорукка өөренири чугула. Эки ажылдаары, хөй акшаны ажылдап алыры, бүдүрген продукциязын ажыктыг кылдыр саарып өөренири — хүннүң негелдези.

Партия комитеди хөй-нийти организациялары, көдээ Совет-биле бир демниг ажылдап тургаш, суурга ажыктыг кандыг хемчеглерни организастап болурун тодараткан. Суурнуң ажыл чок аныяктарындан звенолар тургускаш, суур чаагайжыдылгазынга киириштирер, ол ышкаш пенсионерлерге, дем чок ие херээженнерге, малчыннарга оттулар ыяш белеткедип болурун дугурушкан. Тайгада өртең ыяш, будук бажын аштаар. Ону ындыг арга-биле ажыктыг ажыглап, тайга девискээрин аштап, арыглаар.

Чугай, тууйбу белеткээр кооперативти тургузуп болур арга бисте бар. Алгыкеш эттеп, болбаазырадыр цехти ажыдып болур. Кандыг-даа кат бистиң девискээрге чайын элбек үнер. Кат чыггаш, ону варенье кылдыр хайындыргаш, чонга садар арга бар-дыр. Картошканы тарып өстүргеш, малчыннарга ажаап бээр звенону чүге организастап, тургузуп болбас бис. Организастап-ла шыдаар болзувусса, аныяктар чажам дивес, кандыг-даа ажылды олар күзелдии-биле кылып каар, аныяктарга бүзүрээр мен. Бодап көөрге, партия комитеди, көдээ Совет бир демниг хөделип, ажыл, өөредилге чок аныяктарны, өске-даа эш-өөрнү эвилелдеп, башкарып, рынок экономиказынга киириштирер дээрзинге коммунистер идегеп арткан бис. Үениң негелдези-даа ындыг.

Александра МОНГУШ.
Башкы.
Чөөн Хемчик район.

КОММУНИСТИҢ ТУРУЖУ

Эде тургустунуушкун: саналдар, бодалдар

Идеология ажылының практиказындан

ДИДИМ БУРУНГААРЛААР

Партия райкомунуң аппарады коммунистер-биле болгаш чон-биле ажылдаарының чаа арга-хевирлерин дилеп тып турар. Райкомда тургустунган идеология комиссиязының кежигүннери партия эге организацияларында быжыглаттынган. Кылып чорудар ажылдар талазы-биле оларга тайылбырны, комиссияның планын кижи бүрүзүнге берген. Амгы үеде олар районнуң XXXII партия конференциязының делегаттарының шүгүмчүлелдиг саналдарынга үндезилеп тургускан хемчеглерниң күүселдезиниң талазы-биле чер-черлерде кылдынып турар ажылдарны хынап, организастажып турар.

Кандыг-даа ажылды эгелээрде коммунистер-биле сүмележип, оларның санал-оналын өөренип көрүп турар. Партияның ат-алдарын көдүрер дизе чүнү канчаарыл деп айтырыг талазы-биле чамдык партия организацияларынга анкета-биле, аас-биле беседалажыышкыннар дузазы-биле коммунистерниң бодалдарын өөренип көрген. Ооң түңнелинде «Партия болгаш рынок», «Тыва АССР-ниң бот-тускайланыышкынының дугайында айтырыгга коммунистерниң хамаарылгазы» деп айтырыгларлыг партия хуралдарын эрттиргилээн.

Отчёт-соңгулдалыг конференцияга-даа, партия хуралдарынга-даа санал берген коммунистер партияга быжыг бүзүрелин илередип турар. Районнуң коммунистеринде амгы берге байдалда чайгылчак туруштуг, партияга бүзүрелин ышкынган кижилер эвээш. Шагаан-Арыг тудуг комбинадының коммунистериниң хуралынга Геннадий Хитяевтиң саналы: «Рынокче шилчилге дээрге амыдыралдың негелдези апарган. Мындыг үеде корум-чурумну, ажылды организастаарын экижидери чугула. Бистиң тудуг комбинадында инженер-техниктиг хөй артык кижилер тудуп турар. Оларны тудуг объектилеринче ажылдадыр үе келген. Ажылчыннарның алыр акша-шалыңы эвээш. Партияга хамаарыштыр чайгылып турган кижи мен. Ам чүвениң ужурун биле берген мен, партбиледим дужаар деп бодавайн-даа турар мен. Партия берге байдалга таваржы бээрге, ону октап болбас. Партияның авангардчы ролюн быжыктырарынга идепкейлиг киржирин чугула хүлээлгем деп санап тур мен. Чүгле сөглээн сөс-биле ажыл-херек карышпас болур ужурлуг».

Марина Самкованың саналы: «Рынокту чамдык кижилер чүгле өртектер өзүлдези-биле холбап турар. Өртектерни дүрген улгаттырыптар болза, аъш-чем болгаш оон-даа өске барааннар садыгларга көвүдеп кээр деп билип турар. Ол шын эвес. Чамдык ажылчыннар эки ажылдаарын бодавас-тыр. Алыр шалың кижиниң кылган ажылының хемчээлинден болгаш шынарындан хамааржыр деп чүвени чедир угаавайн турар. Ак сеткил-биле, негелделерге дүүштүр беримчелиг ажылдавайн тура, улуг акша-шалың негээрлер база-ла бар. Ажылчын кижи бүдүрүлгениң ээзи болбаанда, ооң күш-ажылга хамаарылгазы кажан-даа өскерилбес. Партиядан үнерин күзевес мен. Партияның туружу быжыг, шуудаар дээрзинге бүзүрелим бар».

Күш-ажылдың болгаш партияның хоочуну Александр Ягодин: «Рынокче шилчилге үезинде өг-бүле бүрүзү мал азыраар болза эки. Пенсионерлер, инвалидтер канчап амыдыраарыл? Тудуг комбинадының штадында хөй артык кижилер тудуп турар-дыр. Ынчангаш ажылчыннар эвээш шалың ажылдап ап турар. Кооперативке кижи бүрүзү ооң ээзи болур. Ынчангаш участок бүрүзүнге кооператив тургузар болза эки. Тудугда ажылчыннар чедишпейн турар. Ол хиреде ажыл чок кижилер эндерик. Олар-биле райкүүском, хооркүүском ажыл чорутпайн, негелде кылбайн турар».

«Ак-Туруг» совхозтуң партия организациязында хоочун коммунист Артаа Монгуш санал берген мынча дээн: «Тыва кижилер кандыг-даа үелерде мал азырап чораан. Районнуң өг-бүле бүрүзү мал тудар кылдыр шиитпирни хүлээп алыр болза эки-дир. Ооң-биле чергелештир мал оорлаар чорук-биле демиселди күштелдирери чугула. Бо ажылга коммунистер боттарының үлүүн киирер ужурлуг».

Кижи бүрүзүнүң саналдарын өөренип көргеш, анализтээш, партия райкомунуң идеология комиссиязы ажылын чаартып планнаан. Рынок экономиказынче шилчилге үезинде чазактың кылып чорудар ажылдарының программазының дугайында өөредилгени партия, ажылагый активиниң школазының кичээлинге эрттирген. Ук кичээлге РСФСР-ниң Компартиязының рескомунуң секретары Д. Л. Типмей, профэвилелдериниң область чөвүлелиниң эртем-техника ниитилелиниң даргазының оралакчызы Г. Н. Тутынина, Өртектер талазы-биле күрүне комитединиң даргазы И. Ф. Молянов, Агроүлетпүр эвилелиниң эртем болгаш мурнакчы дуржулга нептередир талазы-биле килдизиниң эргелекчизи С. С. Монгуш киржип, рынок экономиказының дугайында тодаргай тайылбырны бергеннер.

Рынок экономиказының талазы-биле тайылбыр ажылының дээштиин чедип алыр дээш партия райкомунуң кежигүннеринден пропагандистер болгаш илеткелчилер бөлүүн тургускан. Идеология комиссиязының кежигүннери политкичээлдерге олуржуп, маргылдаалыг айтырыглар талазы-биле боттарының бодалдарын илередип, активчи киржип турар. Ооң мурнунда тайылбыр ажылдарын чорударда чүгле чаңгыс аай политхүннер-биле кызыгаарлаттынып турган болза, ам пропаганданың янзы-бүрү хевирлерин ажыглап турар бис. Политхүннер база тодаргай ажыктыг болуп, чон-биле харылзажырының бир чугула хевири турган. Ынчалза-даа чүгле чаңгыс хүн-биле кызыгаарлаттынып каарга, ол хүн лекторларның суурларже үнер чайы чок-даа апаар. Машина айтырыы база бергедей бээр. Чамдык лекторлар таптыг белеткенип албайн, чүгле идеология комиссиязының ажылдакчыларының кылган методиктиг сүмелери болгаш материалдары-биле кызыгаарланып каар. Ынчангаш ооң дээштии эвээш турган. Бо бүгүнү өөренип көргеш, идеология комиссиязы шыырак белеткелдиг лекторлар бөлүүн тургускан. Олар суурларже, күш-ажылчы коллективтерже аңгы-аңгы хүннерде үнүп, идеология активи-биле кичээлдерни эрттирип, чурттакчы чон-биле ужуражып, ажык чугааны организастап эрттирип турар апарган.

Бо ажылга райком ажылдакчылары — идеология комиссиязының даргазының оралакчызы Татьяна Пономарёва, организастыг ажыл талазы-биле комиссияның даргазының оралакчызы Александра Серен, социал-экономиктиг айтырыглар талазы-биле комиссияның даргазының оралакчызы Дудак Ооржак, партия кабинединиң эргелекчизи Николай Сарыглар, партия райкомунуң кежигүннери Дадар-оол Данзын-оол, Арапчор Оксур, Сергей Доржу, Эрес-оол Серен, тускай эртемниглер — агроүлетпүр каттыжыышкынының экономизи Роза Кара-Сал, райплан даргазы Зоя Хомушку, экономист Таися Оюн, агроүлетпүр эвилелиниң ревизору Бадаа Сандый активчи киржип турар.

Аныяктар болгаш школачылар-биле ужуражылгаларны база организастап турар. Торгалыг ортумак школазының башкылар коллективи-биле ужуражылга үезинде дыңнакчылар Россия Федерациязының Конституциязының төлевилелинге боттарының хамаарылгазын чугаалааннар. Черни хуу өнчү кылдыр садарынга чон чөпшээрешпейн турар. Бир эвес черни садып эгелээр чүве болза, кижилер аразынга чөрүлдээлер үнер, ылаңгыя тыва кижилерге багай салдарлыг болур дээрзин Торгалыгның чурттакчы чону бодалын илереткеннер. Чоннуң салым-чолунга хамаарылгалыг, кижилерни дүвүредип чоруур мындыг айтырыглар пропагандистерниң болгаш лекторларның кичээнгейинде туруп турар.

Амгы үеде кижилерни каттыштырар, районнуң ажыл-ишчилериниң мурнунда сорулгаларны күүседир талазы-биле бүгү чонну мөөңнээр дээш хемчеглер алдынып турар. Ындыг сорулга-биле Советтерде, профэвилелдерде коммунистер дамчыштыр идей-политиктиг ажылдарны чорударын чедип ап турар бис. Декабрьда эрттирген улус депутаттарының район Совединиң сессиязы биле партия райкомунуң пленумун «Коммунистерниң болгаш депутаттарның мал кыштагладыышкынын чедиишкинниг эрттиреринге болгаш рынок экономиказынче шилчилге үезинде ажылдарга киржилгези» деп хүн айтырыглыг каттышкан хурал кылдыр эрттиргенин депутаттар болгаш коммунистер чүүлдүг деп санаан. Ынчалза-даа чон ортузунга чорудуп турар ажылдарда четпестерни чок деп болбас. Партия райкомунуң аппарады, комиссияларның кежигүннери чер-черлерде активчилер-биле демниг ажылдап турар. Суурларда пенсионерлер, бажың ээлери болгаш оон-даа өске чон-биле ажыл ам-даа шуудаваан. Ынчангаш ол каттышкан хуралга малчыннарже комплекстиг үнүүшкүннерни катап эгелээрин шиитпирлээн.

Партия эге организацияларының ажылын идепкейжидер дээш ажылдың чаа арга-хевирлерин дилеп тып, берге үеде сула салдынмайн, бир эвес частырыглар болу берзе, оон чогуур түңнелдерни үндүрүп, шиитпирлиг, дидим ажылдаарынче партия эге организацияларының ажылын углап турар бис.

Камбаа БИЧЕ-ООЛ.

РСФСР-ниң Компартиязының Улуг-Хем район комитединиң нийти секретары, Тыва АССР-ниң улус депутаты.

АМЫДЫРАЛ ЧАҢГЫС ЧЕРГЕ ТУРБАС

СЭКП-ниң XXVIII съездизиниң соонда чуртта болуп турар эде тургустунуушкуннуң уламчылалын коммунистер чорудуп, ылап-ла бистиң чуртту кризистиг байдалдан уштур дээрзинге кежигүн эвес-даа болзумза, бүзүреп чоруур мен. Ооң бир чижээнге бодумнуң коллективимде кады ажылдап турарым партия эге организациязының секретары Сергей Доңгакович Дагбаның дугайында бижиир бодалым бар.

Ооң адазы шаанда аныяанда хүреш болган черден черле чыда калбас, ынчап чорааш, Мөңгүн-Тайганың Хүрең-Тайга сумузунуң мөгези болуп, удаа-дараа шүглүп, Моолдан келгилээн мөгелерни октап чораан. Мөге Дагбаның оолдары база көвей улус. Чеди оолдуң беш дугаары Сергей школачы чылдарындан тура-ла, спортка, ылаңгыя тыва хүрешке адазын дөзээн оол болуп, байыр-чыскаалдарга болгулаан хүрештерге шүглүп, ужуурлежип, черле шаңналдыг черлерни ээлеп келген.

Ажылга кызымак, ак сеткилдиг комсомолчуну районнуң күүсекчи комитеди 1980 чылда районда күш-культура болгаш спорт комитединиң даргазынга томуйлааны спорттуң массалыг чоруун улам ынай көдүреринге идиглиг болган. Бергелер болгаш шиитпирлеттинмейн турар айтырыглар көвей-даа болза, ылап-ла күзелдиг, тура-соруктуг аныяк кижини ундаратпаан. Даргалар солчур комитетке Сергей Доңгаковичиниң киргенинден бээр таптыг-ла он чылдың нүүрү болуп турар. Районда спорттуң материалдыг баазазы-даа быжыккан. Мугур-Аксы суурда ВЛКСМ-ниң 50 чылы аттыг бодуун спорт шөлү республикада дээре дээн стадионнарның санында кирип турар. 1989 чылда бо стадионга республиканың барыын зоназында турар районнарның волейболистериниң маргылдаалары эрткен. Бо чылдың июнь айда Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Сүт-Хөл, Чөөн-Хемчик, Өвүр база кожавыста Моолдуң ийи аймаандан келгилээн 128 мөгениң хүрежии ол-ла стадионга организастап эрттирген.

Кыдыг-кызыгаар, тудуг материалдары чедишпес районга спорт залы тудуп алыры белен эвес. Борта спорт комитединиң даргазы Сергей Дагбаның киирген үлүү улуг. Ол тудуг дээш үстүкү удуртур даргалардан, Тыва АССР, ССРЭ-ниң депутаттарынга чедир сүржүп тургаш, спорт залының тудуун 1986 чылда доозуп, ажыглалга киирген. Материалдыг база бар болганда спортчу маргылдааларны эрттирери чурумчаан. Кижилерниң кадыынга күш-культура болгаш спорттуң дузазы, биче чаштарның болгаш аныяк салгалдың мага-бот дадыгыышкынын улам-на күштелдирер дээрзин хүн бүрүнүң амыдыралындан көрүп турар бис. «Спорт — ажыл-ишке дузалакчы», «Спорт-биле күш-ажыл чергелештир чоруур» деп кыйгырыглар аңаа-ла чогааттынып келбээн. Чаа спорт залын тудуп алыр орта Мугур-Аксы суурнуң улуг, биче чурттакчылары массалыы-биле ойнаар апарган. Ол хире спорт залы безин биче ышкаш кылдыр сагындырар. 1988 чылда Сергей Доңгакович бильярд, стол теннизи ойнаар залдың немелде тудуун чайгы үе дургузунда бодунуң организациязында кады ажылдап турары дорт-ле кижи-биле кады тудуп доозуп, ажыглалга киргени районнуң чурттакчыларын өөрткен. Борта школачылар база ойнаар аргалыг болганнар. Немелде тудуг кылырынга район төвүнде турар бүдүрүлге, албан организациялары база дузалашкан. Тудуг материалдарын тудуг участоктары, машина-техниканы автотранспорт бүдүрүлгези, кижи күжүн комсомол райкому дузалаан.

Сергей Доңгакович чүгле бодунуң хамаарышкан ажылынга бердинген дээр болза частырыг болур, ол дыка хөй санныг хөй-нийти даалгаларын алган-даа болза, үе-шакты ёзулуг-ла камнап, чедимчелиг чарып билир кижи. Районнуң спорт комитедин даргалааның баштайгы чылдарында ол коллективтиң комсомол организациязының секретарынга каш чыл улаштыр ажылдаан, ВЛКСМ райкомунуң кежигүнү-даа чораан. Амгы хүннерде ол районнуң культура, спорт комплекизинде партия эге организациязының секретарында багай эвес ажылдап, Каргы көдээ Совединиң улус депутаты хүлээлгезин эки күүседип турар.

Амыдырал чаңгыс черге турар эвес, коммунистиң чүрээн база бир айтырыг 1989 чылда хөлзедипкен. Чүл дээрге партия райкомунуң пленумунга коммунистерге, ылаңгыя удуртукчуларга «Бот-идепкей — 1989-1990» деп программаны ажылдап кылгаш, ооң күүселдезин дыңнадырын сүмелээн турган. Коммунист С. Д. Дагбаның районга күш-культураның болгаш спорттуң баазазын моон-даа алгыдар бир бодал бажынга кирип, шыдыраа клувунуң македин боду чурааш, спорт залдың көскү черинде азып каанын кирген кижи бүрүзү доораан эскерип турган.

Сергей Доңгакович — шевер, парлаар, бижииринге салымныг кижи. «Саадак» деп спорткомплекизиниң ишти, даштында бижээн адрестер, чыл санында эртер спортчу маргылдааларның календарьлыг планы, спорт залынга күш-ажылчы коллективтерниң кежээки үеде ойнаар шактарының, спорт федерацияларының хуваалдазын, оларның ажыл планнары дээш бүгү-ле көскү агитацияны бодунуң шевер холдары-биле парлап бижээш, чараштыр аскылап кааның көөрге-ле, спортту районда кандыг кижи удуртуп турар дээрзи каракка илдең болу бээр.

«1989-1990 чылдарда — бот-идепкей» деп программага дүүштүр спорт комплекизинге немей тыва өг хевирлиг шыдыраа ойнаар немелде тудугну эрткен чайын эгелээш, октябрь айда ажыглалга киирген. Ол тудугну тударынга Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалы ёзугаар 60 муң рубльдиң капитал салыышкынын шиңгээткен, ооң иштинде тудуг-монтаж ажылдары 50 муң рубль.

Районга күш-культура болгаш спортту хөгжүдеринге, ооң материалдыг баазазын быжыглаарынга киирип келген идепкейлиг үлүү дээш Сергей Доңгакович Дагбага чоокта чаа Тыва АССР-ниң күш-культуразының болгаш спортунуң алдарлыг ажылдакчызы деп хүндүлүг атты тывысканы ёзулуг-ла коммунист кижиниң ажыл-херээ кылдыр бодаар мен. Моон-даа соңгаар орта чогаадыкчы, чаартыкчы чедиишкиннерни күзеп каалыңар.

Калбак оол САЛЧАК.
Музыка школазының башкызы.
Мөңгүн-Тайга район.

КОЛХОЗ ДЭЭШ БАДЫЛААН

1990 чылдың декабрь 29-та Хорум-Даг суурнуң клувунга кооперативтиң малчыннары, саанчылары, механизаторлары болгаш суурнуң чурттакчы чону, ажылчыннар, албан-хаакчылар чыглып келгеннер. Ол болза чоннуң тургузукчу улуг хуралы-дыр.

Ажылчы чоннуң 80 хуузу чедип кээрге, көдээ Совет даргазының оралакчызы Ю. Д. Ховалыг хуралды эге сөс-биле ажыткан. Аңаа совхоз директору С. К. Ондар, кооперативтиң санакчы-бухгалтери С. М. Назыты болгаш кооператив даргазы П. О. Монгуш оларның дыңнадыг, илеткелдерин дыңнаан. Кооперативтиң бүдүрген продукциязын, ону садып сайгарган өртек-үнезин база орулга-чарылгазын сан-чурагайлар-биле айтып чураанын көргүскеннер.

Допчулаарга, кооператив мал ажылындан 483.956 рубль арыг орулганы алган, а чер ажылындан 31.861 рубль карылгалыг болган. Нийти арыг орулгазы 328.339 рубль болуп турар. 507 инек, 6587 хой-биле, ооң эъди, сүдү, дүгү-биле амыдырап турар.

Көдээ Совет девискээринде 720 кижи чурттакчылыг, ооң иштинде 236 кижи ажылдап турар. Мал ажылында 113 кижи бар. Пенсионерлер — 26, ажыл чоктар — 51 кижи. Продукция бүдүреринде, өртек-үнеде, садып-саарылгада, черле ажылда четпестерниң барын тодарадып, айтып чугаалашканнар.

Адактың соонда организастыг айтырыгга доктаап, тускайланыр дугайында чон чидиг айтырыгны салган. Ону директор-даа, районнуң удуртур-баштаар даргалары болур-чогууру-биле харылаарын оралдаштылар.

Аңаа 12 кижи санал бергеш, 7 кижи колхоз болур деп, 5 кижи тускай совхоз болур деп саналдааннар. Ол саналдарны ажык бадылаашкынче киирген. Аңаа удуртукчулар шаптыктаваан, бодуңар билиңер дээн.

Түңнелинде колхоз дээш 100 хуу бадылапкан. Ол чыышты хорум-дагжылар колхоз дугайында тургузукчу хуралы деп санааш, район Совединиң күүскомунуң даргазы М. Б. Доңгак хуралдың протокол-документизин бадылааш, Тыва АССР-ниң Дээди Совединче чорударын аазаан. Таптаашкын үезинде тарап чоруткан чаңгыс чер-чурттугларын, специалистерни чуртунче дедир эглип келирин хорум-дагжылар кыйгырган.

Осур-оол МОНГУШ.
Чыраа-Бажы суур.

КЫШТАГЛАРДА, КОДАННАРДА

ЧУРУКТА: Бай-Тайгада «Кызыл-Даг» совхозтуң малчыны Төре Хертекович Давыт-оол бичиизинден-не кырлаң-кырлаң хаяларлыг черлерге чурттап өскен. Чажындан-на ада-иезиниң ажылының аайы-биле хой кадарып эгелээн. Ол кадайы Александра Каракаевна-биле дөртен чыл чедир мал ажылынга киришкен. Оларның ынак орап-чурту — Кызыл-Дагның кадыр сынарлыг даглары ол.

Эрткен чылдарда өшкүлер кадаргаш, чүс башка онаапштыр чүс чедир аңайны ап келгеннер. Олар ам пенсияже үнгеш, дузалакчы малчыннар болган. Хүлээп алган хөй санныг хойларын уруу Татьяна Төреге хүлээдип бергеннер.

Оларның бо малчын кызы Бай-Тайга районнуң төлептиглериниң бирээзи. Ада-иезиниң күш-ажылчы оруу-биле совхозтуң малын кадарып, ону ажаары аныяк коммуниске хүндүлүг хүлээлге болур. Хойлар удавас төрүп эгелээр. Белеткеп алганы он чеди тонна сигени-даа бар. Кыштагның кажаалары хураганнарны менди өстүреринге таарымчалыг.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

САЛГАКЧЫЛАР

Бистиң Шуйда Көктер дээр уктуг улус бар. Оларны Көктер аймаа-даа дижир-ле бис. Чаңгыс чер-чурттуглары оларга чоргаарланыр, мактаар, хүндүлээр. Ийе, Көктер шыдаар улус. Салгалдың бир кол кижизи — Көк Хертек. Шуйга коллективтиг ажыл-агыйның үндезилекчилериниң бирээзи. Черле алыс малчын кижи. 65 хар ашкыже малчыннаан. Орден-хавыяалыг-даа чорду. Ол «ушкан» соонда оглу Серенот адазының соон салгап, улаштыр малчыннааш, сураглыг малчын болуп, шаңнадып, мактадып, депутаттап келди. Эрткен чылын ол 60 харлааш, пенсияже үнді. Ооң ажылын Арбай-оол деп оглу уламчылап чор. Серенот Көкович оглунга дузалажып турар. Сергээ, чииги олчаан.

Арбай-оол Хертек Шуйга он классты доосказ, комсомолчу путёвка-биле хойжулап эгелээ-ле, ам 16 чыл болган. Ада-өгбезин дөзээн аныяк кижи бо аразында кызымак ажылдап келди. Ону ёзулуг малчынывыс дижир бис. Ынчанмайн канчаар: планныг даалгаларын күүседир, ону-мону кылып ал деп, ол кымга-даа айтыртпас. Өг-бүлезиниң херээжен ээзи Хеймер Хертек Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады турган кижи.

Амгы үеде олар Чаңгыс-Терек деп черде ада-өгбелериниң шагдан бээр кыштаанда 300 хойну кадарып турар. Эрткен чайын боттарының кужу-биле 22 тонна сигенни белеткээш, 10 тонна өдекти бөлген улус. Амгы үеде хой оолдап эгелей берген. Оларның күш-деңгели күскү хевээр. Бо чылын 100 хойдан 100 хураганны, бир хойдан 2,5 килограмм дүктү кыргыыр сорулгалыг. Аренда керээзи-биле ажылдап турар. Салгакчылар ону күүседип шыдаар деп, чаңгыс чер-чурттуглары бүзүрээр бис.

Арбай-оол КАНЧЫЫР.
Бай-Тайга, «Мурнакчы» совхоз.

КӨЖЭЭЛИГ-АДЫРНЫҢ ЭЭЛЕРИ

Чалзырың Айдан-оолович биле Токай Байлановна Саттарның өг-бүлези 32 чыл дургузунда чылгы, инек, хой кадарып келгеш, ам пенсияда-даа болза малчыннавышаан. Сөөлгү үеде олар төрүвес мал кадарып келген. Күс болурга-ла, эр хураганнарны хүлээп алгаш, дараазында күзүн оларны күрүне планынга дужаап турар. Эрткен чылын олар бир ииртин ортумаа-биле 40 килограмм чедир семирткеш дужааган, бирээзинден-не 2,2 килограмм дүктү кырган.

А эрткен күзүн 230 эр хураганнарны хүлээп алган, ам оларын Хөндергейниң Көжээлиг-Адыр деп черде кыштагладып турар. Аренда керээзи-биле ажылдап турар болгаш бедик харыысалгалыг, кыштаглаашкынга хынамчалыг белеткенген, амгы үеде мал-маганының нийти байдалы эки.

Оларга совхозтуң талазындан дузазы улуг. Автосадыг эргелекчизи Бады Доңгак, почтачы Чигжит-оол Монгуш олар барааннарны база почтаны-даа доктаамал чедирип берип турар. Эмчилер-даа доктаамал кээр. А хомудап-ла турар чүүлү болза, кыштагда чырык чок. Шалыпчыларының бо дилээн дирекция өөренип көргеш, дузалаар боор ийин.

Арагачы ДОНГАК.
Чөөн-Хемчик район.

ЭМИН-ДОМУН ДЕРГИЛЕПКЕШ

Күш-ажылдың хоочуну Николай Чөңүкпеевич Ооржак «Алдан-Маадыр» совхозта үжен ажыг чылдар дургузунда мал эмчилеп, бригадирлеп ажылдап келген. Хоочун мал эмчизи чылдың кандыг-даа үелеринде эмин-домун дергилээш, ыраккы малчын коданнарже аъттаныптар чораан. Совхоз төвүнден 30-40 километр ырак Көшпес, Баян-Кол, Чодураалыг-Сайыр, Манчүректе малчыннарга чедип, малдың янзы-бүрү аарыгларынга удур камгалал эмнерни сыкыртып, аарыг малды үезинде экирти эмнеп, ак сеткилдиг ажылы биле чоннуң хүндүткелин чаалап алган.

Н. Ч. Ооржак пенсияже үнген-даа болза, хой оолдап турар үеде чаа төрээн хураганнарны чиселеп, дугаарлаар ажылга ам бо хүннерде киржип турар.

Өгнүң херээжен ээзи Дыртык Дакчаковна пенсияже үнгүже чедир хлеб быжырар хүлээлгезин кызымак күүседип, бо мергежилге өскелерни өөреткен. Чонунга хүндүткелдиг бо хоочуннар 5 уругну кижизидип өстүрген. Буянныг холдуг бо кижилерге чаңгыс чер-чурттуглары чоргаарланыр бис.

Дарый-оол КУУЛАР.

БОДУ ЧҮГЕ ХЕМЧЕГ АЛБААНЫЛ?

Бистиң Улуг-Хем районда Агроүлетпүр каттыжыышкынының кол зоотехниги С. Текеев чоокта чаа «Шын» солунга «Кышты канчап ажарыл?» деп материалды бижиди. Кыш дээрге специалистерге база удуртукчуларга, малчыннарга-даа улуг шылгалда. Ону ажып эртери берге. Мен бодум хуумда эш С. Текеев бодунуң харыысалгазын, буруузун база өске удуртукчуже, специалистерже чая каап турар кижи-дир деп билдим. Барып-барып, АҮК-түн кол зоотехниги кижи «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң кыштаглаашкынга шак ындыг шынар чок белеткенгени-биле чүге эптежип келгенил? Харын чованчыгдыр. Боду совхоз-даа директорлап чораан кижи болгай. АҮК чөвүлелинге директор Ч. Чараш-оолду кыйгыртып эккелгеш, ооң илеткелин чүге дыңнавааныл, айтырыгны тургуспааныл?

Ол совхозтуң Арыскан база Иштии-Хем салбырларында четпестерниң дугайын солуннарга бижип турган болдур ийин. А ол шүгүмчүлелге чүгле кудуку звенонуң удуртукчулары харылап, ат салыр. А чогум улуг специалистер болгаш директор харыылавас болганындан ындыг чүүлдер болуп келген. Солуннарга үнген материалдарны директор кижи сайгаргаш, хемчээн алза кандыг чүвел? Бир эвес ону эдип албас директор кижи болза, адаанда специалистеринче чая каап орбайн ажылдаза. Парткомга, профкомга ону тургускаш, айтырза канчап баарыл? Улуг назылыг директор ийи ай дургузунда ийи улуг специалистиң орнунга ажылдаар дээш күш четпээн эвес бе? Боду база аарып турган.

Бүгү районда кыштаглаашкынның байдалы баксыраанын дээш кол зоотехник С. Текеевтен харын айтырар ужурлуг эвес деп бе?

Кыштың аар-бергезин ол билбес эвес. Билир. Ам харын совхозтуң директорун солаан-дыр. Кышты канчап ажары АҮК-тен, ооң кол зоотехнигинден, чаа директордан база дорт хамааржыр.

Очур ДАРЖАЙ.
Чаа-Хөл суур.